

Oprost i pomirenje kao pretpostavka suživota: proces koji je počeo ili utopijski izazov? (slučaj Brodsko-posavske županije)

DRAGUTIN BABIĆ
Institut za migracije i narodnosti, Zagreb
E-mail: dragobabic@yahoo.com

UDK: 325.254(497.5)
325.14(497.5)
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 10. 9. 2002.

U članku se razmatra povratak ratnih migranata njihovim domovima i naročito problem socijalne interakcije između različitih etničkih, doseljeničkih i starosjedilačkih skupina u Brodsko-posavskoj županiji. Anketnim ispitivanjem je obuhvaćeno 180 ratnih migranata, po 60 iz sljedeće tri skupine: povratnici Hrvati, povratnici Srbi, izbjeglice-useljenici. Statistička značajnost razlika testirana je χ^2 -testom. Suživot Hrvata i Srba nakon ratnih sukoba nameće se pritom kao temeljni problem, i to i za skupine ratnih migranata u lokalnim zajednicama, i za hrvatsku državu. Povratnici su opterećeni reminiscencijom na nedavne ratne sukobe, teška ljudska i materijalna stradanja, te pitanjem mogućeg oprosta i pomirenja. Pritom su sociopsihološke prepreke, naročito za povratnike Hrvate, veoma velike; da li i premostive? Za hrvatsku državu povratak je velika financijska obaveza, ali i važno civilizacijsko pitanje, čije će rješavanje pokazati i dosege demokratskog razvitka hrvatskog društva. Suživot je bio internalizirana vrijednost kod većine stanovnika na ovim prostorima prije rata, što ispitanici svih triju skupina potvrđuju u istraživanju. Velika razlika pojavljuje se u percepciji krivaca za rat. Hrvati i Srbi imaju oprečna i sasvim drugačija viđenja uzroka rata, što će predstavljati značajan problem u procesu povratka. Oprost je za većinu ispitanika moguć (isključuju se ratni zločinci), iako treba primijetiti da u skupinama izbjeglica-useljenika (uglavnom Hrvati) i povratnika Hrvata trećina ispitanika rezolutno odbija oprost. Istraživanje pokazuje da je suživot ipak moguć, a za to je potrebno vrijeme i državna pomoć povratnicima.

Ključne riječi: RATNI MIGRANTI, POVRATAK, OPROST, POMIRENJE, SUŽIVOT, BRODSKO-POSAVSKA ŽUPANIJA

1. Uvod u problem

Srpski (jugoslavenski) osvajački rat protiv Hrvatske i Bosne i Hercegovine (1991.–1995. g.) ostavio je iza sebe teška razaranja gospodarske infrastrukture, kulturnih objekata i drugih segmenata civilizacije. U obrambenom ratu pripadnici napadnutih entiteta (državnih, nacionalnih) također su, iako u manjem obujmu u odnosu na napadača, pridonijeli destrukciji i razaranja. Najteže posljedice ratnih sukoba ipak su ranjavanje i pogibija ljudi, te raspad mreže primarnih socijalnih odnosa, naročito susjedstva i prijateljstva, a ponegdje i bračnih veza. Rat je gotovo u potpunosti uništio multietničke lokalne zajednice i postojeće oblike socijalne interakcije različitih narodnosnih skupina. Je li na prostoru življenja ratnih migranata tradicija suživota u prijeratnom razdoblju uopće postojala? Koliko je među različitim vjerskim i nacionalnim skupinama bilo prisutno sporazumijevanje i suradnja, što se uzima kao temeljna pretpostavka zajednice? Ako je kooperativnost obilježavala prijeratne interpersonalne i intergrupne odnose u lokalnim zajednicama, što je dovelo do obrata i mogu li se ratna zbivanja na prostoru bivše Jugoslavije uspoređivati s tzv. "dubuanskim sindromom"¹ ili su ipak posrijedi

¹ Dobuanci su pripadnici jednog plemena u Melaneziji, a proučavala ih je američka antropologinja Ruth Benedict. Dobuanci su podli i neiskreni, a svaki probitak osigurava se na štetu drugoga. Županov

drugačije relacije između zaraćenih strana? Nadalje, ne manje važno, koliko postojanje tradicije suživota u prijeratnom razdoblju može olakšati (re)konstrukciju lokalnih zajednica u vremenu povratka? Percepcija krivaca za rat i valorizacija ratnih zbivanja važna je za obnovu suživota. Moguće dijametralno suprotne pozicije pritom (naročito Hrvata i Srba), svakako nisu doprinos reafirmaciji vrijednosti zajedničkog življenja. Izbjeglištvo/raseljeništvo kao novi način života na prostorima zahvaćenima ratom doprinijeli su (između ostalih čimbenika), velikim promjenama u sociodemografskoj strukturi stanovništva lokalnih jedinica i pojedinih naselja. Također, skupine ratnih migranata postale su dio supkulturnog miljea, čiji su pripadnici rad i proizvodnju zamijenili humanitarnom pomoću i od aktivnih postali ovisni članovi hrvatskog društva, a time i socijalna baza za stvaranje klijentelističkog mentaliteta i političkog djelovanja. Poslijeratno razdoblje obilježava proces povratka izbjeglica i raseljenih osoba. Temeljni problem s kojim se suočavaju ratni migranti (*povratnici i useljenici*), ali i lokalne, regionalne i državne institucije u Republici Hrvatskoj, jest obnova i uspostava suživota između različitih skupina stanovništva u lokalnim zajednicama. Pitanje koje se pritom nameće, a koje zauzima središnje mjesto u našem istraživanju, jest: je li moguć *suživot* između različitih *etničkih* (Hrvati i Srbi), te *autohtonih* i *alohtonih* skupina stanovništva na prostoru zapadnog dijela Brodsko-posavske županije? Kako ispitivane skupine reagiraju na mogućnost *oprosta* i *pomirenja*? Pretpostavljamo naime, da suživot (obnova mreže primarnih socijalnih odnosa u lokalnim zajednicama) nije moguć bez oprosta i pomirenja svih skupina u tim zajednicama (uključivo i povratnike Srbe). Koji elementi čine suživot? Suživot se može odrediti – u vezi s hrvatskim teritorijem u najbližem poslijeratnom vremenu – kao “mogućnost ostvarenja ponovne prostorne i društvene blizine s osobama koje su do nedavno u svojem neprijateljskome raspoloženju s polazišta velikosrpske ideologije, ne birajući sredstva, uništavale materijalna dobra, živote i duševne vrijednosti” (Gruden, 1995:258). Ili drugačije (univerzalnija primjena): “Suživot se sociološki može odrediti kao splet solidarističkih mreža primarnih (neslužbenih) društvenih odnosa među pripadnicima različitih etnija na mikrosocijalnoj razini” (Županov, 1998:214). Kako se u našem slučaju razmatra suživot triju skupina ratnih migranata, koje osim nacionalnog kriterija (Hrvati–Srbi) uključuje i vremenski aspekt pripadanja istraživanom teritoriju (autohtono i alohtono stanovništvo), u radu ćemo proširiti Županovljevu definiciju i koristiti ju u sljedećem obliku²: *Suživot je splet solidarističkih mreža primarnih socijalnih odnosa među pripadnicima različitih etničkih/nacionalnih, starosjedilačkih i doseljeničkih skupina na mikrosocijalnoj razini*. Je li moguće nakon ratnih sukoba obnoviti mrežu interpersonalnih i intergrupnih odnosa koji čine lokalnu zajednicu ili je kolaps potpun a njezina obnova varijanta moderne utopije? Kako ispitanici u poslijeratnom razdoblju, opterećeni prošlim ali i sadašnjim nedaćama, ocjenjuju mogućnost suživota i koje se pretpostavke pritom trebaju realizirati da bi suživot postao normalno stanje a ne samo retorički refren u hrvatskoj javnosti? Jesu li ispitanici i pored teških ratnih iskustava, za suradnju svih na istraživanom prostoru, ili je dominantnija tendencija getoizacije nekih skupina ratnih migranata?

smatra da “dobuanskim sindromom” nije moguće objasniti velikosrpsku agresiju. Dobuanci prijateljstvo glume nekoliko mjeseci, no sasvim je nevjerojatno, kako zapaža taj autor, da se prijateljstvo glumi nekoliko desetljeća s namjerom da se prijatelj ubije. Odnos prema (do tada) zajedničkoj državi, a ne vjekovno neprijateljstvo, bio je glavni uzročnik političkih sukoba i srpske agresije. (“Buđenje demona u dobrim susjedima”, *Nedjeljna Dalmacija*, 3. 11. 1993.)

² Slučaj mikrozajednica na istraživanom prostoru, s skupinama autohtonim (povratnici Hrvati, povratnici Srbi) i alohtonim (izbjeglice-useljenici) u procesu (re)konstrukcije lokalnih zajednica upravo nas navodi da proširimo definiciju J. Županova.

2. Suživot na "terenu": empirijsko istraživanje socijalne interakcije ratnih migranata u Brodsko-posavskoj županiji

U istraživanju polazimo od pretpostavke da je (re)konstrukcija ruralnih lokalnih zajednica zapadnog dijela Brodsko-posavske županije nakon ratnih sukoba moguća i da će taj proces rezultirati uspostavom zajedničkog života različitih skupina ratnih migranata i ostalog stanovništva. Smatramo također, što je i najteži proces koji će se odvijati u navedenim ruralnim lokalnim zajednicama, da je zajednički život Hrvata i Srba moguć i nakon ratnih sukoba, a oblici suživota najprije će se očitovati u svakodnevnoj praktičnoj komunikaciji (rad, proizvodnja, trgovina), a zatim će se postupno ostvarivati i senzibilniji oblici zbližavanja. Suživot će olakšati prijeratna suradnja i iskustvo zajedničkog života, kao i razvoj pravne države, izgradnja civilnog društva te participacija u lokalnoj upravi i samoupravi svih skupina ratnih migranata, što će ubrzati (re)konstrukciju lokalnih zajednica nakon ratnih sukoba. Povratak će biti, barem u početnom razdoblju, opterećen sudjelovanjem većeg dijela Srba s istraživanog teritorija u pobuni protiv uspostave i egzistencije hrvatske države u razdoblju 1991.-95.

2.1. Sociodemografska obilježja ispitanika i korištene metode istraživanja

Empirijsko istraživanje o mogućnosti suživota provedeno je 1999. u Brodsko-posavskoj županiji (ratom zahvaćene i okupirane pa oslobođene općine zapadnog dijela Brodsko-posavske županije: *Okučani, Dragalić, Gornji Bogičevci, Stara Gradiška*). Korištena je metoda ankete, a ispitivani su pripadnici triju skupina ratnih migranata (*izbjeglice-useljenici, povratnici Hrvati, povratnici Srbi*), po 60 iz svake skupine. Upotrijebljen je neproporcionalni stratificirani uzorak. Metodom ankete (52 pitanja) ispitano je ukupno 180 ratnih migranata: *izbjeglica-useljenika* (ratni migranti iz Bosne i Hercegovine i iz Vojvodine), *povratnika Hrvata* i *povratnika Srba* (domicilno stanovništvo na tom prostoru). Istraživanjem su obuhvaćene slijedeća obilježja ispitanika: *povratničko-useljenički status, dob, spol i školska sprema*. Pitanja u anketi bila su zatvorenog tipa, a dobiveni odgovori obrađeni su na računalu odgovarajućim programom. Statistička značajnost razlika u dobivenim odgovorima spomenutih triju skupina testirana je χ^2 -testom. Cilj istraživanja jest spoznaja percepcije ratnih migranata o mogućem suživotu, te njihove interakcije u procesu povratka/useljavanja i (re)konstrukcije lokalnih zajednica. Analizom rezultata anketnog ispitivanja želi se saznati kako akteri u navedenim lokalnim zajednicama osjećaju i promišljaju mogućnost oprosta i pomirenja kao i uspostave suživota, te koliko i kako vlastitim ponašanjem utječu na spomenute procese.

2.2. Percepcija prijeratnog zajedničkog života i krivnje za rat

Hrvati i Srbi u zajedničkoj su državi živjeli oko sedamdeset godina. Može li se govoriti o izgrađenom suživotu pripadnika tih dviju nacionalnih skupina? Ako da, što je dovelo do raspada suživota i kako krivce za rat percipiraju naši ispitanici? Bez obzira na (ne)zadovoljstvo državnim ustrojem dviju Jugoslavija, pa i na međunacionalne animozitete koji su u njima egzistirali, suživot između Hrvata i Srba bio je društvena činjenica. Uostalom, evo mogućeg odgovora na to pitanje: "Je li 1918. postojala takva mreža (primarnih socijalnih odnosa, op. a.) na prostoru zemalja koje su ušle u sastav nove države? Postojala je. U seoskim zajednicama (a u to vrijeme više od 80% st. živi na selu) postojala je – mogli bismo je tako nazvati – i institucija *komšiluka*. Među komšijama postoje primarni društveni odnosi: zajednički se slave Božići, krsna slava i Bajram, komšije se među sobom pomažu i štite u nevolji. Razvija se kumstvo, pa i osobno prijateljstvo. Sve je to rezultat stoljetnog zajedničkog života i (su)postojanja. Ti su odnosi nadživjeli i Drugi svjetski rat, unatoč ubijanjima i razaranjima što su se zbila u seoskim zajednicama" (Županov, 1995:38). Kako je i zašto došlo do raspada mreže primarnih socijalnih odnosa i može li se koristiti analogija s prirodnim procesima, kao što je razaranje dinamitom tisućljetne sadrene barijere za nekoliko sekundi, (Županov, 1995), ili su

socijalni sustavi znatno otporniji na udare, pa se i nakon kataklizmičkih situacija mogu obnoviti? Kako, poslije ratnih sukoba, prijeratni zajednički život Hrvata i Srba percipiraju naši ispitanici?

Tablica 1. Povratničko-useljenički status i percepcija prijašnjeg zajedničkog života Hrvata i Srba³

Povratničko-useljenički status	Živjeli su u ljubavi i slozi	Živjeli su u miru i uvažavanju	Nisu se baš voljeli ali su se podnosili	Živjeli su u netrpeljivosti	Živjeli su u stalnim sukobima i mržnji	Ukupno
Izbjeglice-useljenici	3 5,0%	32 53,3%	23 38,3%	1 1,7%	1 1,7%	60 100,0%
Povratnici Hrvati	4 6,7%	22 36,7%	31 51,7%	1 1,7%	2 3,3%	60 100,0%
Povratnici Srbi	21 35,0%	37 61,7%	1 1,7%	0 0,0%	1 1,7%	60 100,0%
Ukupno	28 15,6%	91 50,6%	55 30,6%	2 1,1%	4 2,2%	180 100,0%

χ^2 53,602
df 8

Cramer's V .386
p<0.05⁴

Pripadnici triju ispitivanih skupina prijašnji zajednički život doživljavaju uglavnom kao podnošljiv. Netrpeljivost, sukobi i mržnja nisu znatnije obilježavali njihove međusobne odnose prije rata. Možda u njihovim odgovorima ima i idealizacije prijašnjih odnosa, naročito nakon teških i traumatičnih ratnih iskustava ispitanika. Iako bi se moglo pretpostaviti i drugačije, da će reminiscencija na prijašnje interpersonalne i intergrupne odnose Hrvata i Srba biti i više opterećena surovom ratnom zbiljom. Vjerojatno ima i jednoga i drugoga, iako je neprijeporno da su u retrospektivi ispitanika ti odnosi percipirani kao uglavnom fer i korektni. Skupina povratnika Srba pritom je izrazito benevolentna prema prijeratnom zajedničkom življenju s Hrvatima. Trećina pripadnika te skupine ističe vrlo povoljne međunacionalne odnose (*živjeli su u ljubavi i slozi*) koji gotovo graniče s idealnotipskim i pomalo nadrealnim. Sve je to u izrazitoj suprotnosti s ponašanjem znatnog dijela pripadnika te skupine u ratnim sukobima u Hrvatskoj. Smatramo da je idealnotipska valorizacija prijeratnih kontakata s Hrvatima u funkciji amortizacije neugodnih i po srpsku etničku skupinu izrazito negativnih ratnih prisjećanja i svojevrsni transfer vlastite humanosti i kooperativnosti u "bolju prošlost". Uz to, pozitivno (prijeratno) povijesno naslijeđe hrvatsko-srpskih odnosa trebalo bi olakšati reintegraciju te etničke skupine u hrvatski državopravni sustav i segmente civilnog društva. Najveći dio povratnika Srba ističe *mir i uvažavanje* kao najvažniju odrednicu prijeratnih odnosa s Hrvatima. Spomenute odgovore moguće je razumjeti i objasniti upravo u rasponu između agresivne i netolerantne atmosfere uoči rata (ne samo srpske!), a onda i akcije u ratu (srpskih paravojski, JNA, hrvatskih oružanih snaga), te sadašnje stigmatizirajuće pozicije Srba u Hrvatskoj, često i neovisno od njihova stvarnog ponašanja u ratu. Povratnici Srbi u idealizaciji prijašnjih međunacionalnih odnosa vjerojatno traže uporišnu točku za premošćivanje teške i za njih strahovito opterećujuće ratne epizode prema tolerantnom i podnošljivom ambijentu (su)postojanja i uspostave primarnih socijalnih odnosa. Relativno dobri odnosi s Hrvatima (i drugima) prije rata, trebali bi pritom biti važan adut u poslijeratnoj socijalnoj interakciji i komunikaciji u novom/starom socijalnom i zemljopi-

³ Pitanje u anketi bilo je ovo: Prije rata Hrvati i Srbi živjeli su zajedno. Kako ste Vi to doživljavali?

⁴ Razlike između odgovora ispitanika koji pripadaju različitim skupinama izračunali smo χ^2 -testom. U slučajevima kada više od 20% kućica ima očekivane frekvencije manje od 5, nismo uvijek mogli sažimati kućice jer bismo na taj način izgubili smisao istraživanja, pa u takvim slučajevima "uvjetno" koristimo kriterij značajnosti od 0.05.

snom prostoru. Izbjeglice-useljenici nešto su drugačije evocirali prisjećanje na odnose prije rata. Naglasak u odgovorima jest na alternativni *nisu se baš voljeli, ali su se podnosili*, uz znatan udio odgovora *živjeli su u miru i uvažavanju*. I kod te skupine izostaju stavovi koji bi isticali konflikt i netoleranciju u prijeratnim odnosima Hrvata i Srba u Bosni i Hercegovini ili u Vojvodini.⁵ U Bosni i Hercegovini prisutna je tradicija dobrosusjedskih odnosa (*komsiluk*) koji su u tradicionalnom i patrijarhalnom društvu kakvo je bosansko prerasli gotovo institucija (Županov, 1995). Ipak, u odnosu na skupinu povratnika Srba uočava se znatno manji udio (u ukupnim odgovorima te populacije gotovo neznatan) u odgovoru *živjeli su u ljubavi i slozi*. Vjerojatno da su teška ratna stradanja te populacije od bosanskih Srba (ili Miloševićeva režima, kod malobrojnijih Vojvodana) utjecala na ocjenu predratnih odnosa, iako čak i u tim okolnostima ti odnosi dobivaju uglavnom povoljnu ocjenu. Ni kod povratnika Hrvata nema stavova koji indiciraju na problematičnije interpersonalne odnose Hrvata i Srba u drugoj Jugoslaviji. Većina ispitanika ističe postojanje tolerancije, ali i odsustvo jačih pozitivnih emocija u međusobnim odnosima (*nisu se baš voljeli ali su se podnosili*). Odgovori potvrđuju nalaze nekih istraživanja o postojanju još uvijek male socijalne distance između Hrvata i Srba u Hrvatskoj uoči rata (Katuarić, 1992). Iako slično izbjeglicama-useljenicima, povratnici Hrvati ipak manje ističu *mir i uvažavanje*, a odgovori više tendiraju prema stavu koji uključuje toleranciju, ali i poruku o indiferentnom odnosu između pripadnika tih dviju skupina. Objašnjenje treba tražiti u prijeratnim odnosima Hrvata i Srba u Hrvatskoj i u nemogućnosti punog ostvarenja političke volje većinskog naroda u Hrvatskoj, što je često doživljavano kao pitanje (pre)dominantnog utjecaja Srba u Hrvatskoj. Problem je svakako širi i kao takav uključivao je ideološku interpretaciju i političku praksu međunacionalnih odnosa u bivšoj Jugoslaviji (tzv. *bratstvo i jedinstvo*) od strane vladajuće komunističke stranke, što je sprečavalo punu afirmaciju nacionalnih identiteta svih naroda u toj državnoj tvorevini, uključujući Hrvate ali i Srbe. Ipak, odgovori ispitanika svih triju skupina prilog su tezi o postojanju suživota u dužem vremenskom razdoblju između Hrvata i Srba, često i neovisno o političkim sustavima u kojima su živjeli. Nalazi istraživanja daju nadu da će prijeratni relativno povoljni odnosi Hrvata i Srba imati barem malen utjecaj na rekonstrukciju primarnih socijalnih odnosa u lokalnim zajednicama u poslijeratnom razdoblju.

Što je se to dogodilo u sutonu socijalizma i vremenu raspada SFRJ? Ako su odnosi Hrvata i Srba bili relativno povoljni, tko je najviše pridonio njihovom pogoršanju i pretvaranju latentnog u manifestni konflikt, najprije politički a onda i oružani?

Tablica 2. Povratničko-useljenički status i glavni krivac za rat u Hrvatskoj⁶

Povratničko-useljenički status	Srbi u Hrvatskoj	Milošević	Tudman	Hrvatska vlast	JNA	Međunarodna zajednica	Ne znam	Ukupno
Izbjeglice-useljenici	13 21,7%	23 38,3%	0 0,0%	1 1,7%	3 5,0%	0 0,0%	20 33,3%	60 100,0%
Povratnici Hrvati	14 23,3%	39 65,0%	0 0,0%	0 0,0%	1 1,7%	0 0,0%	6 9,1%	60 100,0%
Povratnici Srbi	0 0,0%	0 0,0%	2 3,3%	4 6,7%	0 0,0%	14 23,3%	40 66,7%	60 100,0%
Ukupno	27 15,0%	62 34,4%	2 1,1%	5 2,8%	4 2,2%	14 7,8%	66 36,7%	180 100,0%

χ^2 117,995
df 12

Cramer's V .573
p<0.05

⁵ Većina naših ispitanika u korpusu izbjeglica-useljenika jesu iz Bosne i Hercegovine, a samo je nekoliko osoba iz Vojvodine među anketiranimima.

⁶ Pitanje u anketi bilo je ovo: Tko je, po Vašem mišljenju, glavni krivac za rat u Hrvatskoj?

Velika je razlika (iako ne i neočekivana!) u odgovorima naših ispitanika, i to isključivo uvjetovana nacionalnom pripadnošću i drugačijom percepcijom ratnih zbivanja. Rezultati istraživanja daju naslutiti da ratni sukobi nisu posljedica nemogućnosti zajedničkog života Hrvata i Srba, nego prije svega potpuno različitog viđenja budućnosti jugoslavenske države i drugačijeg odnosa prema institucionalnoj redefiniciji jugoslavenskog političkog prostora na makrorazini (uređenje/preuređenje federacije). Pritom, prijašnji odnosi Hrvata i Srba "nisu mogli utjecati na karakter međugrupnih, međunacionalnih odnosa, budući da su ovi prvenstveno određeni odnosom prema zajedničkim dobrima. To je još jedan argument u prilog tvrdnji da su međunacionalni odnosi prije svega određeni karakterom političke ideologije i akcije, odnosno širenjem političkog sektora moći. Na to ukazuje i postojanje još uvijek male socijalne distance između Hrvata i Srba krajem 1989. ... On se mijenja kada odnos prema kolektivnim dobrima postaje sporan. Tada politička kompetitivnost i sukob generiraju međusobnu kompetitivnost i sukob, odnosno povećavaju socijalnu distancu" (Katunarić, 1992: 122). Izbjeglice-useljenici ocjenjuju rat u Hrvatskoj s distance i utoliko ne iznenađuje znatan udio onih koji ne mogu procijeniti tko je kriv za rat koji se dogodio u Hrvatskoj. Ipak, relativno veći dio ispitanika iz te skupine smatra da je za rat u Hrvatskoj kriv Milošević, što je samo metafora za tadašnju (veliko)srpsku politiku vođenu iz Beograda. Znatno mjesto u odgovorima zauzimaju i Srbi u Hrvatskoj. Slične odgovore daju i povratnici Hrvati sa znatno većim potenciranjem Miloševića kao krivca za rat. Kod te skupine ispitanika nema dilema u tom pitanju: velikosrbi (Milošević kao reprezentant) u savezu s dijelom hrvatskih Srba počinili su agresiju na Hrvatsku s ciljem odcjepljenja dijelova Republike Hrvatske i njihova pripajanja Srbiji (SR Jugoslaviji). Građani Hrvatske u statusu prognanika, itekako su metodom vlastite kože osjetili napade srpskih pobunjenika, iniciranih iz Beograda i potpomognutih logistikom JNA. Ideološki projekt srpskog osvajačkog nacionalizma baštinió je nacionalnoekskluzivni koncept krvi i tla, a taj je koncept, uz instrumentalizaciju Srba izvan Srbije, operacionaliziran u genocidnu operaciju "čišćenja" prostora od Nesrba. Pritom je obavljena sakralizacija teritorija na kojem su živjeli Srbi, a taj je teritorij definiran nekadašnjim obitavanjem predaka (Srbija = srpski grobovi) i sadašnjim, njihovih potomaka. Hrvatski nacionalizam, pored legitimnih i obrambenih akcija (obrana teritorijalnog integriteta Hrvatske u tzv. avnojskim granicama), suprotstavio je napadaču sličan (nacionalistički) model uređenja društva, čime je također znatno pridonio nasilju i politici etnički čistih teritorija. Nacionalistički ekskluzivizam bio je naročito usmjeren protiv Srba, koji su bili stigmatizirani, diskriminirani i fizički napadani (sve do ubojstava), često i neovisno o njihovu pojedinačnom odnosu prema hrvatskoj državi.

U cilju etnopolitičke mobilizacije svi su se ljudski odnosi uglavnom sveli na samo jednu dimenziju, nacionalnu, pa su "prekomjernim jačanjem etničkog identiteta pertinentni klasni identiteti subjekta ... svedeni na jedan jedini identitet, a time biva dokinut zbiljski identitet pojedinca" (Devereux, 1990:245). I dalje od istog autora: "Dakle držim da sklonost isticanju, ponekad čak i opsesivnom, vlastitog etničkog identiteta (ili ma kojega klasnog identiteta) i stvaranje ovisnosti o njemu otkriva grešku ili prazninu u shvaćanju samog sebe kao nepotrebno mnogodimenzionalnog bića. Nacist, esesovac, koji se brani time da je sve grozote počinio samo zato što se pokoravao zapovijedima svojih pretpostavljenih, prešutno potvrđuje da je njegov status esesovca prevagnuo nad svim ostalim njegovim identitetima skupine, uključujući tu i njegovo sudjelovanje u ljudskoj vrsti. Normalni i stvarno odrasli ljudi ne pridaju prekomjerno značenje niti svojem etničkom identitetu niti ikojem drugom svojem klasnom identitetu" (Devereux, 1990:248). Povratnici Srbi imaju drugačije viđenje uzročnika rata. Ponaјprije, rat u Hrvatskoj kod tih se ispitanika percipira gotovo kao prirodna nepogoda kojoj je nemoguće odrediti uzrok. Pokazuje to vrlo velik udio odgovora *ne znam*, što je i pragmatički "opravdana" solucija i najbezbolniji način da se apstrahiraju ratna zbivanja i pripadnici te skupine reintegriraju u hrvatsko društvo. Problem je u tome da ta interpretacija igra na

kartu zaborava i brisanja prošlosti, što reintegraciju olakšava samo (a i to je upitno!) na kraći rok. Najveći problem srpskog kolektivnog imaginarija⁷ jest upravo u nepostojanju kritičnog prevrednovanja uloge srpske političke i kulturne elite u prethodnim događajima. No to se i nije moglo dogoditi, uslijed načina na koji je završio rat, a "zloslutno je što se usto nije izmijenila ni temeljna strategijska orijentacija srbijanskih političkih i kulturnih elita *Drang nach Westen*. Nije se ponovila potpuna strategijska preorijentacija kao u Njemačkoj nakon sloma, a nije se ni mogla promijeniti kad je rat završio onako kako je završio. Ta strategija nije možda neposredna opasnost, ali je element trajne nestabilnosti" (Županov, 1998:219). Problem katarze hrvatskih Srba kao i problem destigmatizacije pripadnika te nacionalne skupine bit će u poslijeratnom razdoblju prioritetni zadatak i znatan dio procesa modernizacije hrvatskog društva. O ishodima tih zadataka i procesa ovisit će i uspostava koegzistencije Hrvata i Srba, posebno u ratnim područjima.

2.3. Može li se oprostiti i zašto?

Rat je razorio mrežu primarnih socijalnih odnosa u lokalnim zajednicama. Mogu li prijateljni prijatelji i susjedi, poslije (uglavnom) neprijatelji u ratu, živjeti nakon rata ponovo zajedno? Možda i mogu, ali pretpostavka mogućeg zajedničkog života svakako je oprost i pomirenje. Jer za puko supostojanje oprost i nije potreban, ali supostojanje bez međusobne interakcije i komunikacije – nije suživot. Je li to moguće, s obzirom na teške ratne rane i mnoštvo problema u recentnom vremenu uzrokovanih ratom? Kakve stavove o pitanju oprosta imaju naši ispitanici?

Tablica 3. Povratničko-useljenički status i pitanje oprosta⁸

Povratničko-useljenički status	Treba oprostiti svima	Samo onima koji nisu počinili zločin	Ne, ne treba oprostiti	Ukupno
Izbjegllice-useljenici	5 8,3%	33 55,0%	22 36,7%	60 100,0%
Povratnici Hrvati	0 0,0%	38 63,3%	22 36,7%	60 100,0%
Povratnici Srbi	17 28,3%	41 68,3%	2 3,3%	60 100,0%
Ukupno	22 12,2%	112 62,2%	46 25,6%	180 100,0%

χ^2 39,084
df 4

Cramer's V .329
 $p < 0.05$

Ako se kao polazna pretpostavka uzme da je pitanje oprosta vjerojatno za većinu ispitanika najteže pitanje, onda su i nalazi istraživanja očekivani. Ratni sukobi u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, sa stravičnim posljedicama po civilno stanovništvo, uzrokovali su i tvrd stav po pitanju oprosta. Mnogo je pitanja i dilema s kojima se susreću ratni migranti hrvatske nacio-

⁷ Problem nije samo "srpski", nego i "hrvatski", a vjerojatno i drugih nacionalnih entiteta u bivšoj SFRJ. Smatramo da je, i pored postojanja sličnosti s hrvatskim političkim ambijentom, prisutna i razlika. U Hrvatskoj, pored jakih snaga integralnog nacionalizma, postoji veća "kritična masa" (od intelektualaca do političara) koja nije prihvaćala nacionalističke poruke i praksu (kritika Tudmanove politike prema Bosni i Hercegovini, npr.). Za razliku od toga kritika srpskog nacionalizma unutar srpskog etnosa bila je aktivnost rijetkih pojedinaca (Bogdan Bogdanović npr.).

⁸ Pitanje u anketi bilo je ovo: Smatrate li da treba oprostiti zbog ratnih strahota?

nalnosti⁹ prilikom povratka. "Složenost mogućeg suživota jest posljedica činjenice što su ovi iznenadni neprijatelji ranije već bili u naizgled skladnom suživotu sa pripadnicima ostalih naroda. Nameće se, nadalje, dvojba, mogu li se svi pripadnici srpske nacionalnosti proglasiti problematičnim osobama za suživot... Neprijateljstvo pripadnika velikosrpske ideologije dolazilo je iznenada i neočekivano. Ponovno prihvaćanje suživota s njima za mnoge bi stradnike bilo naivno i predstavljalo bi samoubojstveni postupak" (Gruden, 1995:258). Kritičko prevrednovanje prethodnih teza moglo bi poći od bitne promjene, prije svega političkog a onda i socijalnog okvira u kojem bi se suživot trebao izgrađivati. Osamostaljena hrvatska država i demokratsko obzorje, uz poštivanje prava pojedinca i izlaz iz raznih kolektivizama, neophodni su uvjeti obnove supostojanja i koegzistencije Hrvata i Srba na ratnim područjima. Više od trećine ispitanika iz obje hrvatske skupine ratnih migranata, rezolutno i nedvosmisleno odbijaju mogućnost oprosta. I unutar tih skupina ima različitih situacija i sudbina, od onih koji su stradali materijalno i psihološki, pa do onih koji su uz to izgubili nekoga u obitelji ili su sami ranjeni. Pored toga i prijeratna iskustva življenja s drugima (u ovom slučaju sa Srbima) sigurno su različita, pa odatle i različita razina tolerancije kod ispitanika i odnos prema pomirenju i oprost. Ipak, najveći dio ispitanika iz obje skupine smatra da treba oprostiti, s izuzetkom onih koji su počinili ratne zločine. Uzimajući u obzir težinu ratne situacije i sve ono što se je događalo u ratnom vohoru, susrećemo se s iznenadujućom, pa s obzirom na okolnosti, i velikom razinom tolerancije¹⁰. Kako to objasniti? U kolektivnoj svijesti ispitanika praštanje je socijalizacijski internalizirana vrednota, pa se na razini principa ističe potreba praštanja Drugima, uključujući i neprijatelje. Iako neki autori ističu da je ključni topos ideje suživota u angažiranju rimokatoličke crkve na oprost i pomirenju (Šundalić, 1999), smatramo da je za taj proces važniji demokratski ustavno-pravni i politički okvir. Crkve mogu značajno doprinijeti suživotu (kao što mogu i odmoći¹¹), ali za njegovu punu realizaciju veću važnost ima realizacija manjinskih standarda i dosljedno provedena jednakost svih građana pred zakonom. Pored toga, prijeratni zajednički život i njegove svjetlije točke zasigurno su ublažili radikalne stavove i učinile njihove nosioce tolerantnijima.¹² Reminiscencija na zajednički život u bivšoj državi i stoljetnu tradiciju *komšiluka*¹³ u Bosni i Hercegovini, vjerojatno su utjecali na još tolerantnije stavove izbjeglica-useljenika, kod kojih nalazimo i one koji bi bezuvjetno i svima oprostili. Povratnici Srbi, koji uglavnom nemaju jasan odgovor na pitanje o uzrocima rata, što je zapravo nudenje svojevrsne strategije zaborava, itekako su zainteresirani za oprost, i to sa

⁹ Oni čine veliku većinu u dvije ispitivane skupine, u skupini izbjeglica useljenika i povratnika Hrvata. Iako je primijećeno da u skupini izbjeglica useljenika ima i onih koji se tako ne izjašnjavaju, njihov je broj malen i ne može bitnije utjecati na "karakter" te skupine.

¹⁰ U anketnom istraživanju o oprost i pomirenju, čiji su autori dr. Goran Milas, dr. Ivan Rimac i dr. Nenad Karajić, objavljeno u knjizi: *Mir u Hrvatskoj: rezultati istraživanja*, Zagreb: Hrvatski Caritas, Split: Franjevački institut za kulturu mira, 2001. – dobiveni su nešto drugačiji odgovori na pitanje treba li oprostiti. Treba napomenuti da su u uzorak uključeni pripadnici opće populacije u Hrvatskoj, za razliku od našeg istraživanja u populaciji samih ratnih migranata. Tako više od polovice građana (53%) u istraživanju te trojice autora smatra da se nikako ne može oprostiti. Izgleda da je teška i traumatična situacija ublažila reakciju kod skupina ratnih migranata, pa oni imaju čak tolerantniji odnos prema oprost od ukupne hrvatske populacije!

¹¹ U političkim i ratnim sukobima dijelovi crkvene hijerarhije katoličke i pravoslavne crkve svojim su netolerantnim istupima (ili barem etičkim neangažiranjem) pridonijeli razaranju suživota u Hrvatskoj.

¹² U istraživanju koje je provedeno u zapadnom dijelu Brodsko-posavske županije na populaciji povratnika i useljenika, dolazimo do informacija da je i ratu postojala (istina u manjem broju slučajeva) suradnja s prijateljima druge nacionalnosti (relacija Hrvati-Srbi), pa i zaštita koju su jedni drugima pružali.

¹³ Županov smatra da se u seoskim zajednicama bivših Jugoslavija (naročito prve!) može govoriti o *instituciji komšiluka*. Vidi u Županov, 1998. "Etničnost i politika na europskom geopolitičkom prostoru" u Ružica Čičak Chand – Josip Kumpes (ur.). *Etničnost, nacija, identitet: Hrvatska i Europa*. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti; Naklada Jesenski i Turk; Hrvatsko sociološko društvo, str. 199–223.

znatnim udjelom onih koji bi oprostili svima bez obzira na ratno ponašanje. I u toj populaciji najviše je ispitanika koji smatraju da ne treba oprostiti počiniocima ratnih zločina. Manjinski sindrom, a naročito stigmatiziranost te skupine u hrvatskom javnom mnijenju i bojazan od ataka radikalnih hrvatskih nacionalista, uvjetuju pojačanu tendenciju k što bržem oprost, pa je utoliko oprost kod populacije povratnika Srba itekako poželjan.

Svaki ispitanik ima neke svoje razloge oprosta. Ipak, kako se radi o statusnoj sličnosti ispitanika, potencijalne razloge oprosta moguće je razlikovati s obzirom na motivaciju, koja može biti intrinzična i ekstrinzična. Koji motivi prevladavaju kod ispitanika?

Tablica 4. Povratničko-useljenički status i najvažniji razlog oprosta¹⁴

Povratničko-useljenički status	Budućnost djece	Vlastiti mir	Jer to traže iz međun. zajednice, hum. org. i crkve	Da bi Hrvatska postala suvremena europska država	Oprostiti treba jer je to ljudski	Ukupno
Izbjeglice-useljenici	13 21,7%	15 25,0%	2 3,3%	8 13,3%	22 36,7%	60 100,0%
Povratnici Hrvati	9 15,0%	10 16,7%	4 6,7%	11 18,3%	26 43,3%	60 100,0%
Povratnici Srbi	18 30,0%	23 38,3%	0 0,0%	0 0,0%	19 31,7%	60 100,0%
Ukupno	40 22,2%	48 26,7%	6 3,3%	19 10,6%	67 37,2%	180 100,0%

χ^2 23,740
df 8

Cramer's V .257
p<0.05

Odmah se uočava da različiti institucionalni zahtjevi nemaju jačeg utjecaja na pitanja oprosta. Razlozi eventualnog oprosta sežu sve do esencijalnih obilježja ljudskih grupa, nadilaze imperativne socijalne okoline, a javljaju se kao oblici intrinzične motivacije sudionika. Najviše je onih koji upravo tu dimenziju oprosta naglašavaju odgovorom *oprostiti treba jer je to ljudski*. Smisao praštanja proizlazi iz određenja čovjeka kao bića zajednice, dio je vrijednosnog sustava europskog kulturnog kruga (kršćanska tradicija), a oprost se nameće kao preduvjet ljudskog zajedništva. Barem kod čovjeka, "živjeti znači živjeti s drugima. Su-život je sudbina svakog bića. Tu nema izbora-egzistencija je uvijek koegzistencija. Svijest o ovome je bitno obilježje inteligibilne prirode čovjeka. No, svakako je bitnije u ljudskoj inteligibilnosti iznalaženje načina suživota i, dakako, razloga za takve načine" (Sundalić, 1999:133). Znatno je udio onih koji smatraju da je oprost važan čimbenik *vlastitog mira*. U turbulentnim ratnim događanjima, s mnoštvom traumatičnih doživljaja, ratni migranti trebaju smirenje i vraćanje u normalnost svakidašnjeg života. Važan razlog mogućeg oprosta jest i *budućnost djece*. Ispitanici svakako ne bi željeli da njihova djeca produ pakao izbjeglištva i teška ratna stradanja. Najviše je takvih odgovora u populaciji povratnika Srba, što je i očekivano. Pripadnike te skupine žrtvovali su velikosrpska politike i vlastiti lideri, da bi ih hrvatski nacionalisti tretirali kao dežurnog krivca za sve što se u Hrvatskoj događa, čime su dovedeni u dosta tešku i marginalnu poziciju u hrvatskom društvu poslije rata. Njihova briga za budućnost djece sadrži bojazan i strepnju za vlastiti položaj u Hrvatskoj. Slično razmišljaju i izbjeglice-useljenici koji čine "novo" stanovništvo na istraživanom prostoru i traže uporište koje bi naročito zaštitilo

¹⁴ Pitanje u anketi bilo je ovo: Međunarodna zajednica, humanitarne organizacije i crkve govore o oprost. Zbog čega bi se moglo oprostiti? Recite odgovor koji je za Vas najvažniji.

njihovu djecu od sličnih teških ratnih posljedica. Povratnici Hrvati osjećaju se najsigurnije u poslijeratnom razdoblju, pa i nešto manje strahuju da bi njihova djeca mogla proživjeti neka slična teška stradanja. Motiv Hrvatske kao *suvremene europske države* najzastupljeniji je u odgovorima povratnika Hrvata, koji spominju uređenje hrvatske države i težnju da ona korespondira s najbolje uređenim europskim državama, kao važan motiv prilikom eventualnog oprosta. Izbjeglance-useljenici isto tako, iako nešto manje, kod mogućeg praštanja za ratne strahote spominju isti motiv. Skupina povratnika Srba, čiji vođe nisu imali pozitivan odnos prema hrvatskoj državi, u tom razlogu ne nalaze dostatan motiv za mogući oprost. I ti odgovori znakovito ukazuju na glavni problem u hrvatsko-srpskim odnosima prilikom uvođenja višestranačja, a to je percepcija države i odnos prema teritoriju, što je srpsku etničku zajednicu u Hrvatskoj dovelo u iredentističku poziciju.

2.4. Percepcija suživota

Hrvati i Srbi desetljećima su živjeli zajedno na istom prostoru, a nešto više od sedamdeset godina i u istoj državi. Suživot se održao često i neovisno o političkim (ne)prilikama i državnom uređenju. Ratni sukobi učinili su upitnom mogućnost zajedničkog života. Kako mogućnost suživota osoba različite nacionalnosti i porijekla ocjenjuju ratni migranti? Na kontinuumu mogućih *udaljenosti/bliskosti* između dviju osoba, brak je primjer najveće bliskosti i intimnosti. Koliko je rat u Hrvatskoj utjecao na stavove ratnih migranata o eventualnom braku njihove djece sa osobama druge nacionalnosti (u ovom slučaju hrvatske ili srpske)?

Tablica 5. Povratničko-useljenički status i brak s osobama druge nacionalnosti (hrvatske ili srpske)¹⁵

Povratničko-useljenički status	Za ljubav i brak nacionalnost nije važna	Upozorio bih ga da to nije dobro, ali bi ipak to prihvatio	Ako bi me i smetalo, ne bih to pokazivao	Teško bih se s tim pomirio	Nikako mu to ne bih oprostio	Ukupno
Izbjeglance-useljenici	2 3,3%	13 21,7%	15 25,0%	16 26,7%	14 23,3%	60 100,0%
Povratnici Hrvati	8 13,3%	15 25,0%	11 18,0%	16 26,7%	10 16,7%	60 100,0%
Povratnici Srbi	44 73,3%	5 8,3%	9 15,0%	0 0,0%	2 3,3%	60 100,0%
Ukupno	54 30,0%	33 18,3%	35 19,4%	32 17,8%	26 14,4%	180 100,0%
χ^2 88,640 df 8			Cramer's V .496 p<0.05			

Prijeratnu situaciju karakterizirala je dosta čvrsta mreža primarnih socijalnih odnosa, u kojoj je bio i brak između Hrvata i Srba. Javna socijalizacija promicala je suživot, što je uz višestoljetnu tradiciju koegzistencije Hrvata i Srba u Hrvatskoj (uz povremene ali izrazito tragične krvave prekide), zblizavala ljude, sve do najintimnijih veza kakvu najbolje simbolizira brak. Raspon socijalnog odstojanja¹⁶ indicira na kvalitetu veza između pripadnika različitih nacija, a "socijalno odstojanje bi označavalo, prema tome, jedan kontinuum koji ide od in-

¹⁵ Pitanje u anketi bilo je ovo: Ukoliko bi Vaše dijete htjelo zasnovati brak s osobom druge nacionalnosti (hrvatske ili srpske), kako biste vi na to reagirali?

¹⁶ Kao početak mjerenja socijalne distance uzima se 1925. i američki sociolog E. S. Bogardus, po kome je ljestvica za mjerenje socijalnog odstojanja i dobila naziv.

timnih i toplih odnosa preko ravnodušnih do neprijateljskih” (Supek 1981:203). Poslije ratnih sukoba i stradanja pitanje mogućeg braka između Hrvata i Srba, dobar je test za spoznaju razine tolerancije između tri skupine ratnih migranata. Može se očekivati da će neposredno nakon rata ispitanici biti skeptični pa i izrazito protivni mogućem braku njihove djece s Hrvatima odnosno Srbima.

Što pokazuje istraživanje u lokalnim zajednicama? Očekivanja nisu potvrđena. Tolerancija prema mogućem braku djece Hrvata i Srba postoji, čak i nešto veća nego što se moglo pretpostaviti nakon ratnih sukoba, s izrazitim razlikama u stavovima između pripadnika *izbjeglica useljenika* i *povratnika Hrvata* u odnosu na *povratnike Srbe*. Ipak, u obje hrvatske skupine nema baš mnogo osoba koje su se opredijelile za najuniverzalniji mogući odgovor da za *ljubav i brak nacionalnost nije važna*. Povratnici Srbi u velikoj većini ističu baš taj odgovor. Koja su moguća objašnjenja?

Nacionalni i lokalni lideri pobunjenih Srba, uz netolerantnu atmosferu u hrvatskoj službenoj politici (u politici Hrvatske demokratske zajednice), homogenizirali su Srbe u lokalnim zajednicama i doveli ih u stanje pobune protiv hrvatske države. Nakon završetka rata, pripadnici srpske nacionalne manjine stigmatizirani su, pa često i diskriminirani u nekim egzistencijalnim poljima (humanitarna pomoć, obnova). Manjinska pozicija, nastojanje da se rat što prije zaboravi i pokušaj što brže reintegracije u lokalne zajednice, vjerojatno je dio objašnjenja za izrazito tolerantne stavove povratnika Srba prema mogućem braku njihove djece s Hrvatima. Uz to, sličan model vjerojatno funkcionira i u drugim zemljama na relaciji većinska populacija – ostale skupine. “Nacionalna država na Zapadu je pravopolitički zamišljena kao zajednica ravnopravnih građana. Ona ipak ima jasno izdvojenu etničku jezgru, matičnu kulturu društvene većine. Taj supstrat nije univerzalistički i egalitaristički, nego partikularistički i hijerokratski” (Katunarić, 1991:116).

Na drugom kraju kontinuuma, izrazito radikalni stav *nikako mu ne bih oprostio*, zastupaju uglavnom izbjeglice-useljenici i nešto manje povratnici Hrvati. Svaki peti ispitanik iz tih dviju skupina odbacuje mogućnost braka s osobama srpske nacionalnosti. Njima bi trebalo pridružiti i stavove onih koji bi se teško pomirili sa takvim situacijama. Približno blizu polovice ispitanika iz te dvije skupine nije skloni mogućem braku između Hrvata i Srba, dok ostali ispitanici uglavnom (uz manje ili više otpora) mogu tolerirati eventualne bračne veze između Hrvata i Srba poslije rata. Iako je utjecaj ratnih zbivanja itekako prisutan u stavovima ispitanika, ohrabrujuće je, iz perspektive multikulturalnog i tolerantnog hrvatskog društva, da je međunacionalna tolerancija i nakon rata ipak donekle zadržana. Prijeratna pozitivna iskustva suživota Hrvata i Srba, kao i želja da se ne ponove negativna iskustva iz prošlosti, vjerojatno su utjecali na (u odnosu na situaciju) relativno tolerantne odgovore ispitanika.

Ljudi se vraćaju u svoje kuće, stanove, naselja. Može li se očekivati njihovu međusobnu suradnju ili je rat učinio nemogućom svaku komunikaciju?

Različitost u odgovorima slijedi uglavnom nacionalnu fragmentaciju povratničke populacije. Hrvati i Srbi imaju potpuno različito viđenje socijalne interakcije ratnih migranata. *Povratnici Srbi* vrlo su kooperativni i ističu potrebu komunikacije i suradnje, gotovo toliko koliko su lideri te skupine u ratu, kao i uoči njega, potencirali isključivost i etnopolitičku mobilizaciju na politici “čistih teritorija”. U temeljima svih tih oblika socijalne interakcije prisutna je izuzetno naglašena simbolička rekonstrukcija stvarnosti. Zbilja je supstituirana “izmišljenom zbiljom”, odnosno pretvaranjem određenih ideoloških interpretacija u činjenice (Dimitrijević, 1998.). Razlika ipak postoji: prijeratne šovinističke poruke (poklici: ovo je Srbija) i ratne operacije stvaranja “čistih teritorija” na kojima su trebali živjeti samo Srbi, događaju se s pozicija moći i sile, a poslijeratna hiperkooperativnost iz inferiorne i marginalne pozicije

¹⁷ Pitanje u anketi bilo je ovo: Tko Vam ovdje najviše smeta i s kim ne bi htjeli živjeti na prostoru Okučana i okolice?

Tablica 6. Povratničko-useljenički status i stav o tome tko im najviše smeta i s kim ispitanici ne bi htjeli živjeti na prostoru zapadnog dijela Brodsko-posavske županije¹⁷

Povratničko-useljenički status	Nitko mi ne smeta	Oni koji su sudjelovali u ratnim razaranjima	Povratnici Srbi	Povratnici Hrvati	Izbjeglice-useljenici	Pojedinci iz tih skupina	Najbolje bi bilo da tu žive samo jedni	Ukupno
Izbjeglice-useljenici	7 11,7%	43 71,7%	7 11,7%	0 0,0%	0 0,0%	3 5,0%	0 0,0%	60 100,0%
Povratnici Hrvati	8 13,3%	28 46,7%	10 16,7%	1 1,7%	2 3,3%	10 16,7%	1 1,7%	60 100,0%
Povratnici Srbi	40 66,7%	1 1,7%	0 0,0%	1 1,7%	5 8,3%	13 21,7%	0 0,0%	60 100,0%
Ukupno	55 30,6%	72 40,0%	17 9,4%	2 1,1%	7 3,9%	26 14,4%	1 0,6%	180 100,0%

χ^2 99,986
df 12

Cramer's V .527
p<0.05

srpske etničke skupine u hrvatskom društvu. Demokratski procesi u Hrvatskoj i poštivanje prava svih njenih građana, pozitivno će utjecati na dezideologizaciju socijalne interakcije između Hrvata i Srba i pretvoriti ju u komunikaciju hrvatskih građana. Pritom je temporalna dimenzija tog procesa (u okviru demokratskih uzusa) najjači limitirajući čimbenik. Visok stupanj tolerancije (*nitko mi ne smeta*) izrazito je zastupljen kod povratnika Srba (dvije trećine ispitanika), dok tako razmišlja tek svaki deveti ispitanik iz ostale dvije skupine (uglavnom hrvatske). Različita pozicija tih skupina u mikrosocijalnom ambijentu lokalnih zajednica utječe i na percepciju moguće komunikacije ratnih stradalnika. Znakovit je udio u odgovorima ispitanika alternative *smetaju me oni koji su sudjelovali u ratnim razaranjima, a sada se vraćaju*. Dok je u skupini izbjeglica-useljenika i povratnika Hrvata taj stav izrazito prisutan, povratnike Srbe to uopće ne smeta. Poznavajući ratne (ne)prilike u tom prostoru, odgovori su očekivani. Pripadnici srpske etničke zajednice počinili su zločine i destruirali prostor zapadnog dijela županije, a otpora unutar srpskog etničkog korpusa nije bilo. Manjem broju ispitanika smetaju pojedinci iz tih triju skupina, a u odgovorima prednjače povratnici Srbi. Vrlo je značajno i ohrabrujuće da gotovo nema ispitanika koji se zauzimaju za etničku ili neku drugu socijalnu homogenost na tom prostoru. I pored traumatičnih ratnih iskustava svih ispitanika, skoro da iznenađuje relativno visok stupanj tolerancije u njihovim odgovorima. Prijeratna iskustva suživota, naročito njegova pozitivnija obilježja, kao i nada da se to više neće ponoviti, između ostalih razloga, motivirali su ispitanike na toleranciju koja nadilazi naša očekivanja i prognoze. To je ujedno i važan temelj za njihovu bolju budućnost ovdje.

3. Oprost, pomirenje i suživot u poslijeratnoj perspektivi: realnost ili utopija?

Je li suživot između različitih skupina ratnih migranata (naročito između Hrvata i Srba) moguć i kakvi su nalazi istraživanja provedenog u zapadnom dijelu Brodsko-posavske županije? Podimo redom. Da bi se (re)konstruirale lokalne zajednice u poslijeratnom razdoblju, potreban je barem minimalan konsenzus o temeljima zajedništva i suradnje. Prijeratni zajednički život percipiran je od strane većine ispitanika svih triju skupina kao podnošljiv i uglavnom korektan. Tradicija suživota postojala je između Hrvata i Srba u dužem razdoblju, često i pored različitih iskustava i drugačijeg viđenja tadašnjih zajedničkih državnih tvorevina (obi-ju Jugoslavija). Reminiscencija na prijeratnu suradnju i suživot javlja se u recentnom vremenu kao olakšavajuća okolnost i afirmativni čimbenik ponovne obnove i uspostave suživota. Diferencijacija s obzirom na ratne aktivnosti i percipirano ponašanje povratnika, dodatno bi

moгли, i pored izraženih stereotipa o njima kao "istima", olakšati uključivanje svih povratnika i useljenika u lokalne jedinice i zajednice. Najteži problem pritom će svakako biti (re)afirmiranje srpske nacionalne manjine u javnom životu i civilnim aktivnostima lokalnog prostora. Pretpostavka za koegzistenciju različitih skupina ratnih migranata jest i sličnost u ocjeni proteklih ratnih događaja. Tu se susrećemo s prvom velikom preprekom za uspostavu suživota. Dvije hrvatske skupine ratnih migranata (*izbjeglice-useljenici* i *povratnici Hrvati*) imaju potpuno različite ocjene o krivnji političkih i socijalnih aktera za rat 1991.-95. u Hrvatskoj, nego skupina *povratnika Srba*. Iako je za najveći dio hrvatske javnosti, a sada (makar i naknadno) već i za većinu međunarodnih aktera – nedvojbeno da je to bio srpski osvajački rat i pokušaj pripojenja tuđih teritorija, povratnici Srbi ne izjašnjavaju se o krivcima za rat (*ne znam*) ili kao glavnog krivca spominju međunarodnu zajednicu. Izostanak kritičke revalorizacije srpskih politika i ratnih uloga prilikom raspada SFRJ možda i najviše opterećuje njihovu (re)afirmaciju na novom/starom prostoru. Predrasude i stereotipi u hrvatskoj javnosti o Srbima, agresivni postupci prema pojedincima iz srpske etničke skupine (maltretiranja, izbacivanja s posla, pa i ubojstva), kao i pobjednička "pravda" nakon vojno-redarstvenih akcija hrvatske vojske (ubojstva srpskih civila, paljenje kuća), predstavljaju još jedan bitan otežavajući čimbenik za uspostavu suživota. Jačanje civilnog društva, afirmacija tolerancije i demokratskih obrazaca političkog ponašanja pridonijet će smanjivanju tenzija i omogućiti koegzistenciju donedavno zaraćenih i sukobljenih skupina. Institucionalni obrasci nisu dovoljan, ali su za prve poslijeratne godine neophodan čimbenik u poticanju i osiguravanju pretpostavki suživota različitih *etničkih, starosjedilačkih i doseljeničkih* skupina na tom prostoru. Može li se oprostiti nakon teških i traumatičnih ratnih iskustava i je li oprost kod ispitanika percipiran kao sveopći ili selektivan? *Povratnici Srbi* ne izjašnjavaju se protiv oprosta, iako i oni uglavnom preferiraju oprost onima koji nisu počinili ratni zločin. Tek bi manji dio ispitanika iz te skupine oprostio bezuvjetno. Kod *izbjeglica-useljenika* i *povratnika Hrvata* distribucija odgovora je nešto drugačija. Oprost je poželjan samo za one koji nisu počinili ratne zločine a dio ispitanika ne bi nikako oprostio. Znakovito da se ipak najveći dio ispitanika slaže da ratnim zločincima ne treba oprostiti, što bi trebalo pozitivno djelovati na socijalnu interakciju povratničkih i useljeničkih skupina u poslijeratnom razdoblju. Oprost je, osim počiniocima ratnih zločina, važan preduvjet suživota i civilizacijski čin naročito potreban populaciji ratnih migranata. Takav čin nije samo oprost drugima nego i olakšanje svakog ponaosob, ukoliko to uspije realizirati. Razlozi oprosta različiti su, a prevladavaju oni intrinzične provenijencije. Većina ispitanika smatra da je to ljudski čin *par excellence* i nikakvo dodatno objašnjenje nije potrebno. Nije nevažno primijetiti da ispitanici pripadaju kulturnocivilizacijskom ambijentu u kojem je praštanje socijalizacijski internalizirana vrednota. Važni su razlozi pritom *vlastiti mir* i *budućnost djece*, što ukazuje na to da je naglasak uglavnom na personalnom pristupu problemu. Institucionalni razlozi u drugom su planu, uz posvemašnje ignoriranje sugestija koje dolaze iz različitih institucija, pa do nešto selektivnije percepcije oprosta u funkciji *osuvremenjivanja hrvatske države*. Povratnici Srbi, uslijed specifičnog (iredentističkog) odnosa prema hrvatskoj državi znatnog dijela pripadnika te populacije, ne dovode u kauzalnu vezu oprost i modernizaciju hrvatske države. Izbjeglice-useljenici i povratnici Hrvati izražavaju sumnju u moguću suživot različitih etničkih skupina nakon rata. Ipak, pripadnici tih dviju skupina nisu se opredijelili za opciju koja potpuno isključuje takvu mogućnost. U odgovorima ispitanika nazire se nastojanje da se prekine sa negativnom balkanskom i subbalkanskom tradicijom (iako je bilo i pozitivne, a postojanje suživota dobar je primjer) koja (pre)često sadašnjost interpretira, kreira i opterećuje evokacijom negativnih (uglavnom samo vlastitih) iskustava iz prošlosti. Kolektivni imaginarij južnoslavenskih naroda opterećen je reminiscencijama na povijesne nepravde i gubitke, što otežava uspostavu modernih socijalnih odnosa i političkih tvorevina. I pored toga, neki slični sociopsihološki procesi kod različitih aktera i nacionalnih skupina bivše države ne mogu "zamagliti" suštinu procesa raspada jugoslavenske državne tvorevine, a to je sprečavanje republika bivše države, od strane srbijansko-crnogor-

ske političke garniture i vrha JNA, da ostvare vlastitu suverenost. I pored opterećujućih ratnih uspomena, većina ispitanika zastupa suradnju svih koji se tamo nalaze. Razina tolerancije koja proizlazi iz tog odgovora donekle iznenađuje i teško da je očekivana. Sjećanje na prijeratni suživot i tendencija stvaranja moderne hrvatske države po uzoru na bolje organizirane države u svijetu, utječu na formiranje kooperativnih stavova kod ispitivane populacije i daju nadu da su oprost i pomirenje zbiljski i moguća a suživot Hrvata i Srba ipak prije realnost nego utopija na ovom prostoru.

LITERATURA

- Astolfi, Astrid (1999) **Reconstructin après la guerre. L'exemple de Pakrac (Croatie)**. Paris: L'Harmattan; Genčve: Éditions IES.
- Bulat, Nenad (1995) "Dimenzije stereotipova i predrasuda u odnosu na raseljene osobe i izbjeglice iz Bosne i Hercegovine", **Migracijske teme**, Zagreb, godina 11, br. 2, str. 151-171.
- Devereux, Georges (1990) **Komplementaristička etnopsihoanaliza**, Zagreb: August Cesarec.
- Goričar, Jože (1981) **Sociologija**, Beograd: Rad.
- Gruden, Vladimir (1995) **Ožiljci na duši Hrvatske**. Zagreb: Medicinska naklada
- Katunarić, Vjeran (1992) "O modelu etničke kompetitivnosti u slučaju Hrvatske", **Revija za sociologiju**, Zagreb, god. 23, br. 1-2, str. 117-124.
- Mesić, Milan (1995) "Hrvatski raseljenici i izbjeglice – pitanje suživota", **Migracijske teme**, godina 11, br. 2, str. 173-186.
- Mesić, Milan (1996) **Ljudi na čekanju – pogledi na povratak: hrvatske i bosanskohercegovačke izbjeglice i raseljenici**. Zagreb: Sociološko društvo Hrvatske.
- Šiber, Ivan (1998) **Osnove političke psihologije**. Zagreb: Politička kultura.
- Štambuk, Maja (1989) "Neka obilježja seoskog socijalnog prostora", **Revija za sociologiju**, Zagreb, god. 20, br. 1-2, str. 121-128.
- Šundalić, Antun (2001) "Gospodarski, sociokulturni i politički okviri suživota u istočnoj Hrvatskoj", **Ekonomski vjesnik**, Osijek, god. 12, br. 1. i 2., str. 93-99.
- Vuleta, Božo, Batarelo, Vice (2001) **Mir u Hrvatskoj: rezultati istraživanja**. Zagreb: Hrvatski Caritas. Split: Franjevački institut za kulturu mira.
- Županov, Josip (1993) "Buđenje demona u dobrim susjedima", **Nedjeljna Dalmacija**, Split, 3. studenog.
- Županov, Josip (1995) **Poslije potopa**. Zagreb: Globus.
- Županov, Josip (1998) "Etničnost i politika na europskom geopolitičkom prostoru" u Ružica Čičak-Chand i Josip Kumpes (ur.) **Etničnost, nacija, identitet: Hrvatska i Europa**. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti; Naklada Jesenski i Turk; Hrvatsko sociološko društvo, str. 199-223.

IZVORI

- Izješće Vlade Republike Hrvatske o dosadašnjem tijeku povratka i zbrinjavanja prognanika, izbjeglica i raseljenih osoba, **Narodne novine**, Zagreb, br. 92/98, 7. srpnja 1998.
- Program povratka i zbrinjavanja prognanika, izbjeglica i raseljenih osoba, **Narodne novine**, Zagreb, br. 92/98, 7. srpnja 1998.
- Provedba programa povratka i zbrinjavanja prognanika, povratnika i izbjeglica, stanje i problemi, **Izješće Komisije za provedbu programa povratka i zbrinjavanja prognanika, izbjeglica i raseljenih osoba**, Zagreb, travanj 2000.
- Struktura povratka prema spolu i starosti, **Izješće Srpskog demokratskog foruma**, Okučani, 29. 3. 2001.
- Povratnici u Regionalnom uredu Slavonski Brod na dan 31. 8. 2000., **Izješće Centra za socijalnu skrb Nova Gradiška**, Nova Gradiška, ožujak 2001.
- Tematska sjednica Vlade RH za područja posebne državne skrbi, **Izješće Vlade RH**, Knin, 29. ožujka 2001.

**FORGIVENESS AND RECONCILIATION AS
A PREREQUISITE FOR COEXISTENCE:
A PROCESS WHICH HAS ALREADY BEGUN
OR A UTOPIAN CHALLENGE?
(The Case of Brodsko-Posavska County)**

DRAGUTIN BABIĆ

Institute for Migration and Ethnic Studies, Zagreb

The author of the paper discusses the return of war migrants to their homes, with emphasis on the problem of social interaction between different ethnic, immigrant and domicile groups in the Brodsko-Posavska County. The survey included 180 war migrants divided into three groups: returnee Croats, returnee Serbs and refugees-immigrants. The statistical significance of differences was tested by χ^2 test. The coexistence of the Croats and Serbs is the main problem, both for groups of war migrants in local communities and for the state of Croatia. The returnees are burdened with reminiscences of the recent war conflicts, severe human and material losses and the problem of possibility to forgive and reconcile. The socio-psychological obstacles are huge, especially in regard to Croat returnees. Is there a possibility to surpass those obstacles? As far as the state of Croatia is concerned, the return is a huge financial obligation, as well as a matter of level of civilization. The success in resolving it will show the scope of democratic development of the Croatian society. The examinees of all three groups confirm that the coexistence was a value internalized by the majority of inhabitants in the region before the war. The difference occurs in their perception of those responsible for the war. The Croats and the Serbs have different views on the causes for war, and that difference will be a significant problem in process of return. The majority of the examinees consider the forgiveness possible (war criminals are excluded), although a third of the refugees-immigrants (mostly Croats) and Croat returnees resolutely refuses forgiveness. The survey shows that the coexistence is possible after all, but it will take time and require the state's aid for those who return.

Key words: WAR MIGRANTS, RETURN, FORGIVENESS, COEXISTENCE, BRODSKO-POSAVSKA COUNTY